

TOULMINŮV KONCEPT „REASONABLENESS“

DAVID ŠIMEČEK, Katedra filosofie FF MU, Brno, ČR

ŠIMEČEK, D.: Toulmin's Concept of „Reasonableness“
FILOZOFIA 66, 2011, No 5, p. 458

The idea of „rationality“ is still dominating in modern philosophical thinking. On one hand, there are philosophers who worship algorithms and formal structures of logical procedures. On the other hand there are those who tend to subjectivism, skepticism or relativism because of the impossibility to capture „God's eye view“ (as a remainder of „rationality“). By substituting the concept of „reasonableness“ for the idea of the „rational“ Stephen Toulmin hopes to avoid the relativistic trap.

Keywords: Rational – Reasonableness – Toulmin

V následujícím eseji se pokusím čtenáři velmi stručně přiblížit Toulminovo pojetí „reasonableness“, jehož známky nacházíme napříč jeho celoživotním dílem, ať už se jedná o dílo věnované teorii argumentace, nebo dílo věnované teorii vědy či etice.

Základní teze Toulminova myšlení, kterou nacházíme ve všech jeho příspěvcích k filosofii, by mohla znít následovně. Pokusy vykládat komplexitu zkušenostního světa pomocí aparátu logiky jsou pro lidské chápání škodlivé a neumožňují rozumnou kritiku. Rozum člověka nemůže být ztotožňován jen s jeho formálními operacemi, ale více se schopností reagovat otevřenými smysly na nové situace. Za obrovský omyl Toulmin považuje identifikaci racionality s logikou. Racionalita se tak redukuje na navigační kompas v logickém systému a jiná funkce jí nenáleží ([3], 133). Racionální myšlení pak je činností ryze formální bez substančního základu a bez vazeb na lidskou praktickou aktivitu. Jednání, které se z takového způsobu uvažování derivuje, odhlíží od situace, v níž se odehrává. Opírá se o soubor pravidel, pokouší se být naprosto nestranné a posuzuje problémy takzvaně odnikud. Na druhé straně se Toulmin též vymezuje i proti postmoderním autorům, kde nachází pojetí „racionálního“ v jeho prosté negaci, v níž jsou ale popřeny i pozitivní momenty racionálního přístupu a konsekvence z toho plynoucí vedou k nahrazení kategorie racionality za kategorii absurdity.

V reakci na formální rigiditu klasického racionalismu vytváří Toulmin svůj koncept „reasonableness“. Tento anglický výraz bychom mohli typicky překládat jako rozumnost, uváženost, soudnost, a je to patrně nejhodnější možný překlad, nicméně u Toulmina má tento pojem poněkud širší význam, než mu připisujeme v běžné řeči. Je třeba mít na paměti, že se jedná o alternativu k pojetí racionality. Vlastně můžeme říci, že „reasonableness“ je v širším slova smyslu i teorie argumentace, kterou Toulmin sám vytvořil ve své vlivné knize *The Uses of Argument* (2003). Z předchozích řádků je již jasné, že tato teorie argumentace bude neformální. Rétorika zde tvoří širší rámec logice. Formální argumenty jsou odděleny od argumentů substančních, jimž především náleží justifikační role ([5],

114). „Reasonableness“ sdílí společné znaky s racionálním charakterem uvažování, ale zbavuje se přehnaného formalismu. Domnívám se, že český výraz „rozumnost“ dobře zachycuje mnohé aspekty Toulminovy metody. Řekneme-li, že je nějaké jednání rozumné, máme tím často na mysli, že bylo rozumné v určité situaci. Dále máme často na mysli to, že bylo i morálně správné. Máme tendenci říci, že takové jednání je v dané chvíli žádoucí a chvályhodné. Všimněme si dvou zásadních aspektů: situovanosti a morality. Oba tyto faktory jsou pro koncept rozumnosti důležité a pro Toulmina nepostradatelné.¹

Stephen Toulmin

Podstata racionálního myšlení se příkladně demaskuje tehdy, když se pokouší pro sebe vymezit prostor působnosti. To se projevuje hlavně v otázce demarkace mezi tím, co je vědecké, a tím, co vědecké již není, přičemž to vědecké si nárokuje epistemický primát mezi všemi kognitivními činnostmi lidského ducha. Problém demarkace se koneckonců řeší dodnes a myslím si, že je to právě důsledek úsilí postihnout vědu jako racionální podnik. Podotýkám, že pro etické hodnoty není v demarkačních pokusech žádné místo. Svět faktů se rozešel se světem hodnot, který není nadále legitimním předmětem kognitivních aktů exaktní vědy.

Toulmina samotného sice můžeme řadit do historické větve filosofie vědy, ale nezapomínejme, že Toulmin má blíže k objektivistickým teoriím poznání než k jakékoliv formě agnosticizmu. Myšlenka nesouměřitelnosti nám totiž vůbec nedovo-

luje rozumně hovořit o historii vědy a jejích změnách. Kuhnův slavný spis by se podle Toulmina měl místo *Struktury vědeckých revolucí* raději jmenovat *Revoluce ve vědeckých strukturách*, protože vědecké revoluce v Kuhnově podání žádnou strukturu nemají. Zároveň se Kuhn nevymanol z euklidovského předpokladu, že každý systém poznatků musí mít

¹ Toulmin v mnohém čerpá z díla *Quest for Certainty* (1960) od Johna Deweyho. Dewey se opírá konflikt dvou typů lidské činnosti – teoretického poznávání (knowing) a praktického jednání (doing) ([4], 72 – 74). To připomíná i Toulminovo rozlišení racionality a rozumnosti (reasonableness), které ale dle mého soudu lépe odráží podstatu věci, neboť rozlišení mezi věděním a konáním se ukazuje jako příliš vágní. Činnosti teoretické a praktické bývají mnohdy velice provázané. Teorie předepisuje praxi, praxe se podepisuje na tvorbě nové teorie, proto je mnohem komplikovanější představit si tyto aktivity ve vzájemném sváru. V Toulminově klasifikaci nejde primárně o konflikt teorie a praxe, ale dvou stylů uvažování, přičemž každé z nich si produkuje vlastní způsoby praktické aplikace.

logickou strukturu ([4], 5 – 6).

Toulmin se racionalismu nevzdává. Nemá za cíl ukázat, že existuje více příběhů, více myšlenkových schémat a žádné z nich si nemůže osobovat nadřazenou pozici. To učinili již mnozí další, zvláště postmoderní myslitelé. Ale jak už bylo naznačeno, Toulmin se vymezuje snad ještě více proti nim než proti ctitelům formálního logického uvažování. Každopádně si uvědomuje meze obou přístupů. Proč bychom se tedy měli ideje „racionálního“ zbavovat? Disciplinované myšlení vždy plodilo výsledky a patrně je bude plodit i nadále, jeho efektivita je stěží zpochybnitelná. Zde se dostáváme k tomu, proč vlastně idea „racionálního“ Toulminovi vadí. Spíše než popírat funkčnost racionálního myšlení bychom se ji měli snažit pochopit v historických souvislostech a posléze její obraz proměnit, pokud se ukáže, že některé důsledky racionálního přístupu jsou za určitých podmínek zhoubné pro společenskou praxi. Toulmin se proto zajímá o to, jakým způsobem ovlivňuje idea „racionálního“ společnost a její instituce.

Když budeme pátrat po základech racionality, nalezneme hlavně jeden aspekt, na nějž posléze navazují další doprovodné charakteristiky. Tím prvotním aspektem, který tvoří rámec dalším požadavkům racionalizace, je lidská touha po absolutní jistotě, jejíž eskalaci v 17. století Toulmin odhaluje za pomoci sociologické analýzy historické situace ve své knize *Cosmopolis*. Zkoumá, jaké rozhodující kroky vedly k nastolení víry v sílu formální logiky a čisté racionality. Proč došlo k nahrazení humanistické filosofie za chladný kartezianismus?

Podle Toulmina nám interpreti Descartova myšlení předkládají mylný obraz Descarta jako myslitele neovlivněného politickými ani historickými událostmi, pravého racionalistu, který pátrá po nepochybných jistotách. Toulmin ovšem čtenáře přesvědčuje, že touha po jistotě byla zapříčiněna 30-letou válkou, spory mezi katolíky a protestanty ([2] 69 – 71). V takovém ovzduší, kde každá ze stran hájila se zbraní v ruce svoji verzi nepochybné pravdy se Montaigneův skepticismus příliš nenosil. Descartes proto svoji filosofii věnoval pokusu odhalit nepochybnou jistotu, i když programově skrze skepsi, také pod vlivem politické situace, která i na něj doléhala a která byla pro rozšíření jeho učení navíc velice příznivá.

Descartovi se totiž podařilo obhájit postulát nepochybného základu poznání v jasných a zřetelných idejích, jejichž nahlédnutí a nevyvratitelná platnost je zaručena dobrotivou povahou boha ([3], 45). Tolerance vůči nejednoznačnému a partikulárnímu poznání se vytratila a zájem na sebe upoutala deduktivní metoda usuzování z evidentních premis.² Z výše řečeného lze usoudit, že i metoda, jak docházet k novému vědění sama musí být obecná, univerzální, jednotná, společná všem oblastem výzkumu. S tím se pojí dvě věci.

Ve vědách se idea „racionálního“ projevuje v představě hierarchické stavby vědeckých disciplín. Fyziku jako nejobecnější disciplínu, která se zabývá nejširším polem možné zkušenosti využívá plně prostředků matematiky, řadíme automaticky nejvýše. Z toho důvodu je to fyzika, kde vidíme nejzřetelněji snahu nalézt tzv. teorii všeho (strunové teo-

² Nové trendy v konstituci filosofického vědění byly čtyři. Přejít od mluveného k psanému, od partikulárního k univerzálnímu, od lokálního k všeobecnému a od temporálního k nadčasovému ([2], 30 – 35).

rie, M-teorie, smyčková gravitace). Vše je postaveno na předpokladu, že věda jako celek poznává jeden svět, a proto jen jednu pravdu, i když na různých úrovních, které dávají jednotlivým vědám místo v uspořádané hierarchii. Fyzika je pasována na vzor empirické vědy, která poznává svět na úrovni č. 1. V principu si mnozí fyzici často myslí, že je možné všechny vědy redukovat na fyziku, i když to samozřejmě prakticky nikdy nebude uskutečnitelné. To samo by nepředstavovalo žádný problém, není třeba ani vylučovat potenciaální přínos těchto věd par excellence pro žitou praxi, nesmí však být glorifikovány.

Nepříjemnou záležitostí je, když postulát reduktibility celé šíře možné zkušenosti na fyzikální principy někdy přebírají i humanitně zaměřeni vědci. Obdiv k ideální racionalizované povaze fyziky a příbuzných disciplín motivuje vědce jiných oborů, aby se pokoušeli metody těchto věd aplikovat ve svých vlastních oborech, což vede k rozporuplným výsledkům. Jde to někdy až tak daleko, že i v teologii nalezneme pokusy, které hledají určitý algoritmus v tom, jak často a v jakých intervalech se např. objevuje slovo „víra“ v Bibli.

Zajímavý Toulminův postřeh se týká pojmu masy. Konstatuje, že pojem masy se z fyziky, který byl výlučně jejím vlastnictvím, podařilo protlačit i do společensko-vědních oborů ([4], 100). Jedinec ještě disponuje svobodnou vůlí, ale masa ve svém označení souboru lidí je plně v područí determinismu. Prozrazuje to vůli zacházet s jedinci stejně, jako fyzika 17. století zacházela s inertními objekty.

Další charakteristický znak nazvěme mýtem čistého štítu ([2], 175). Pravý racionalista je přesvědčen, že kdykoliv bude chtít, bude se moci ve svém bádání vrátit na začátek a zkusit vše znovu, pokud se mu předtím nedařilo podle jeho představ. Může zbořit vše, čeho dosáhl, a začít stavět znovu od základů. Descartes by se vrátil ke společným báso-
vým konceptům. Locke by zase vycházel z jednoduchých smyslových počítků. Opět není důvod se tím ve filosofii ani vědě trápit.

Problém vzniká až tehdy, když se tato idea prosazuje i v politicko-kulturních otázkách. Jde o mýtus, že je možné učinit politická rozhodnutí, která, jestliže nebudou fungovat podle původního plánu, je možné zrušit a nahradit novým řešením. To se týká různých reforem, revolucí apod. Nyní již Toulmin zvedá varovný prst. Není možné nahradit stávající systém systémem jiným bez toho, aby dozvuky starého systému neovlivnily systém nový. A to i velice podstatným způsobem. Netvrdím, že reformy a jiné politické intervence nejsou důležité a potřebné, ale nikdo by se neměl opírat o přesvědčení, že stačí např. okopírovat fungující model jiného státu, kultury, ať už se týká čehokoliv, a jednoduše ho aplikovat v jiném prostředí bez žádných negativních dopadů. Toulmin uvádí jako příklad Francouzskou revoluci, kde takové povědomí o tom, že je možné začít od nuly, existovalo. Důsledky tohoto počínání jsou všeobecně známy. V moderní historii se např. zruďná podoba mýtu čistého štítu demonstruje v židovské otázce a jejího konečného řešení.

Na závěr bych chtěl zopakovat, že Toulmin se nepokouší eliminovat systémové deduktivní myšlení, jak mu někdy bývá vytýkáno, ale chce upoutat pozornost na jiné možnosti: „Nejsme nuceni si vybrat mezi humanismem 16. stol. a exaktní vědou 17. stol, raději bychom měli navázat na pozitivní momenty obou dvou“ ([2], 180).

Toulminův návrh ke zmírnění důsledků racionální filosofie obsahuje tyto praktické maximy ([4], 80):

- žádný formalismus nemůže interpretovat sám sebe
- žádný systém nemůže potvrdit sám sebe
- žádná teorie nemůže vysvětlit samu sebe
- žádná reprezentace nemůže ukázat na sebe samu
- žádný jazyk nemůže přiřazovat významy svým výrazům.

A koneckonců ani žádná věda nemůže posoudit, zda jsou její techniky pro člověka skutečně cenné. Tyto zásady by nám měly připomínat, že smysl jakémukoliv souboru poznatků musí být dán zvenčí. To ale též znamená, aby se vědecké disciplíny neuzavíraly samy do sebe. Vědci se musí naučit komunikovat i s badateli mimo oblast svých zájmů. Jen tak může být zaručeno propojení vědy a etiky.³

Lékem na rozpolcenou moderní dobu podle Toulminova doporučení je opustit mýtus stability, opustit mýtus bezhodnotové vědy, spojit původní jednotu „reason“ a „reasonableness“, která byla filosofy a vědci 17. století rozdělena a redukována na čistou racionalitu bez praktických konotací. Ideály prakticky orientovaných myslitelů jsou mnohem realističtější než optimistické snění o univerzálním matematickém systému ignorujícím komplexitu života, z něhož bude možné dedukovat a vysvětlit všechny partikulární jevy. Na druhé straně bychom ale neměli propadnout pesimismu čišícího z děl těch autorů, kteří vidí v komplexitě, nepředvídatelnosti nebo chaotičnosti bytí nepřekonatelný zdroj zoufalství ([4], 214).

LITERATURA

- [1] DEWEY, J.: *The Quest for Certainty*. New York: G. P. Putnam's Sons 1960.
- [2] TOULMIN, S.: *Cosmopolis: the hidden agenda of modernity*. Chicago: University of Chicago Press 1992.
- [3] TOULMIN, S.: *Human Understanding: the collective use and evolution of concepts*. Princeton: Princeton University Press 1997.
- [4] TOULMIN, S.: *Return to Reason*. Harvard University Press 2003.
- [5] TOULMIN, S. – JONSEN, A.: *The Abuse of Casuistry: a history of moral reasoning*. University of Californian press 1988.
- [6] TOULMIN, S.: *The Uses of Argument*. Cambridge University Press 2003.

Mgr. David Šimeček
 Katedra filosofie FF MU
 Arne Nováka 1
 602 00 Brno
 Česká republika
 e-mail: 106266@mail.muni.cz

³ Etika v Toulminově podání není etikou deontologickou či konsekvencialistickou, ale můžeme ji pochopit jako etickou kazuistiku. Ve shodě s konceptem „reasonableness“ se opírá o jednotlivé případy a odmítá posuzovat morální jednání pomocí jednoho či několika univerzálních principů. Srov. *The Abuse of Casuistry* (1988).